

PROLATIIVI ENNEN JA NYT

Inga Suoniemi-Taipale *Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 616. SKS, Helsinki 1994. VII + 284 s. ISBN 951-717-821-2.

Itämerensuomen *meritse, ylitse* -tyyppiset muodot ovat mainio väitöskirjan aihe. Tällaisten ns. prolatiivien alkuperästä ja kehityksestä ei juuri ole aiemmin esitetty kuin arvailuja, ja toisaalta muotojen levikki ja leksikaalinen kirjo ovat runsaat ja haarovat yhä. Tämän tästä voimme panna merkille uusia suomen tai viron prolatiiveja (esim. *faksitse, koneitse*). Kiintoisaa on myös prolatiivin villi häilyminen sijan ja johdoksen laajassa välimaastossa.

Kirjansa johdantoluvussa (s. 1–18) Inga Suoniemi-Taipale luonnehtii ensin suomalais-ugrilaisia kaasussysteemejä ja niiden kehitystendenssejä. Sitten hän ottaa puheeksi partikkelien kategorian ja ne vaikeudet, joita partikkelin ja sijamuodon erottaminen joissain tapauksissa tuottaa. Tästä hän etenee prolatiivin — tai erilaisten prolatiivien — määrittelyyn, minkä hän tekee kin käytännöllisen väljäreajaisesti: joukkoon mahtuvat niin pohjoisten ims. kielten varsinaisprolatiivit (tämä termi minun; esim. *metsitse, ohitse*) kuin niitä muistuttavat eteläiset muodosteet (joiden pääosaa nimittäisin itse mielelläni kvasiprolatiiveiksi; esim. *jalutsi* 'jalkaisin', *kõrvutsi* 'vierekkäin'). Tutkimustehtäväkseen hän asettaa sitten prolatiivien synnyn, kehityksen ja käytön monipuolisen kuvaamisen (s. 15).

Suoniemi-Taipale tutkii prolatiivia nimenomaan itämerensuomalaisena, kantasuomessa kehittyneenä muotona. Hänen mielestään näet yleinen käsitys on se, että »ims. kielten prolatiivi on todennäköisimmin syntynyt myöhäiskantasuomalaisella

kaudella», ja itsekin hän on sitä mieltä, ettei prolatiivin synnyn ajoitusta ole »mitään syytä aikaistaa myöhäiskantasuomalaista kautta varhemmaksi» (s. 12–13). Tällainen tutkimustehtävän rajausta on monella tapaa luonteva ja koettelee toisaalta tieteellistä konstruktiokykyä, mutta kysyä voi, valottuuko prolatiivi sen puitteissa optimaalisesti. Palaan kysymykseen jäljempänä.

SUOMEN MURTEET JA KIRJAKIELI

Suomen osuus on kirjan laajin pääjakso (s. 19–115). Siitä vajaa puolet (s. 19–64) käsittelee suomen murteita. Näissä esiintyvät prolatiivit (kaikkiaan 174 lekseemiä tai sijamuodonomaista tilapäismuodostetta) Suoniemi-Taipale jaottelee kantasanan mukaan partikkelikantaisiin (52 kpl, esim. *alitse, läpitte, ylitte, sivute*), substantiivikantaisiin (57 kpl, esim. *korsteeniðde* 'savupiipuitse', *jäitti, meritte, nurkite, pyörtänöitte, varkaitse*), adjektiivikantaisiin (17 kpl, esim. *komiaatti* 'komeasti', *ourootte* 'oudokseltaan', *vakavaatte* 'vakavissaan'), komparoituihin (48 kappaletta, esim. *levijämmäätte* 'leveämmälti', *loetommite* 'loittompa', *vahavemmite*). Muotonsa Suoniemi-Taipale esittää huolellisesti niin levikkien kuin merkitysten puolesta. Esimerkit ovat harkiten valikoituja ja usein asiankin puolesta kiinnostavia. Sen sijaan levikkikartat ovat osin miltei harhaanjohtavia, koska kirjan sivukoon vaatima pienennys on tuhrinut niistä tärkeitäkin detaljeja (esim. kartta

▷

9, josta ei löydä kaikkia merkkien luettelossa luvattuja suffiksivariantteja). Onneksi asiat selviävät tekstistä.

Lekseemien levikkien tulkinnessa Suoniemi-Taipale korostaa valaisevasti, kuinka partikkelikantaiset muodot ovat levinneet jokseenkin tasaisesti — ehkä tosin hiukan länsipainotteisesti — koko kielialueelle ja kuinka sijamuotomaiset substantiivikantaiset painottuvat itään ja adjektiivikantaiset (kuten parhaastaan komparoidutkin) Etelä-Pohjanmaalle ja Ylä-Satakuntaan. Adjektiivikantaisten ja komparoitujen muotojen produktiivisumiselle mainituissa murteissa ei Suoniemi-Taipale esitä selitystä. Tuskin sellaista keksisi kukaan muukaan: satumalla on aina osuutensa kielten ja murteiden kehityksessä.

Jakso 2.1.1.6 («Prolatiivisuffiksista») on sikäli hiukan vaikeaselkoinen, että siinä puhutaan prolatiivisuffiksin vahvoista ja heikoista asteista, mutta ilmaistaan vain epäsuoran presupponoidusti, että suffiksi on (ollut) »umpitavuun päättyvä». Väittelijä ei kerro tässä jaksossa eikä havaintojeni mukaan aiemmassakaan tekstissä, millaisesta umpitavusta (so. *k-* tai *n-*loppuisesta) olisi kyse. Lisäksi hän jättää tässä kuten kirjan kokoavassa loppuluvussakin punnitsematta kerran (s. 141) mainitsemansa, Tahvo Liljebladin esittämän mahdollisuuden, että prolatiivi olisikin ollut alkuaan osin vokaaliloppuinen, siis vain *-tse* (josta sitten laajalevikkinen *-tsi*; vrt. translatiivin *-ksil-kse*). Tämä vaihtoehto olisi voinut avata kiintoisia näköaloja prolatiivin koko historiaan.

Suoniemi-Taipale kuvaa prolatiivien yhteydessä myös suomen *-sin/-sen-*johdoksia (esim. *aikaisin, väkisin*), mikä on perusteltua muototyyppien läheisyyden ja mahdollisen yhteisen alkuperänkin takia. Hän osoittaa murteistamme 129 tämän tyyppin lekseemiä. Näistä vain kymmenisen on merkitykseltään prolatiivisia, siis jonkin kautta tai läpi kulkemista, välittymistä tms.

ilmaisevia. Mielenkiintoinen on tieto prolatiivisten muotojen (esim. *jäisin* 'jätse', *maisin* 'maitse', *merisin* 'meritse') painotumisesta lounaismurteisiin ja osin Peräpohjolaan. Tähän yhteyteen olisi kaiketi sopinut pikku huomautus viron vastineista.

Kirjasuomen prolatiivihistoria, etenkin lähihistoria, on kiinnostanut Suoniemi-Taipalea erityisesti: hän uhraa aiheelle 50 sivua. Pidän tätä perusteltuna. On kiintoisaa seurata, miten alkuaan vahvasti itämurteinen sijamainen prolatiivi kotiutui mm. Kalevalan tukemana kirjakieleemme ja miten se elää ja kehittyy yhä. Suoniemi-Taipaleen luku-urakoita ajatellessa (mm. 60 kaunokirjailijan tuotantoa) tulee kuitenkin mieleen, että vähempi perinpohjaisuus olisi riittänyt.

KOILLISRYHMÄN KIELET JA INKEROINEN

Prolatiivien tutkimuksen kannalta on avainasemassa itämerensuomen koillisryhmä, siis karjala(-aunus), lyydi ja vepsä. Suomesahan sijamainen prolatiivi vahvistuu itään päin mentäessä, ja onhan karjala säteilyt vaikutustaan Kalevalan välityksellä kirjasuomeen saakka. Vepsää on peräti epäilty koko prolatiivin lähteeksi (Lauri Kettunen, ks. Suoniemi-Taipale s. 163).

Suoniemi-Taipale on tavoittanut karjalasta (ks. s. 116–146) 161 eri prolatiivimuotoa (vrt. suomen 174:ään). Näiden muotojen semanttinen kirjo on toinen kuin suomessa. Muotoja näet on paitsi partikkelikantaisia (28 kpl, esim. *peälittsi* 'ylitse', *tagattsi* 'taitse'), substantiivikantaisia (79 kpl, esim. *küllittsi* 'ohitse', *peittötsi* 'salaa', *perseittsi* 'takalistoltaan, takapuolen kohdalta, takaliston mukaan') ja komparoituja (11 kpl, esim. *loitombattsi* 'loitommas') myös pronomnikantaisia (15 kpl, esim. *erähittsi* 'erään kerran'), numeraalikantaisia (17 kpl, esim. *kolmittsi* 'kolme kertaa'), paikannimistä muodostettuja (5 kpl, esim.

Enonsuittši 'Enonsuun kylän kautta') ja muita (5 kpl, esim. *alattši* 'alasti' ja *äijättši* 'usein'). Suomen adjektiivikantaisten prolatiivien vastineet lähes puuttuvat karjalasta (tällaisia on lähinnä vain aunuksen *matalattši* 'matalalla').

Lyydistä (s. 147–156) Suoniemi-Taipale on löytänyt 14 partikkelikantaista (esim. *tagattši* 'taitse, takia ym.'), 35 substantiivikantaista (esim. *talviitši* 'talvisin'), 8 pronominikantaista (esim. *tuagalitši* 'tuota kautta') ja kymmenen paikannimestä muodostettua (esim. *Suojutši* 'Suojun kylän kautta'). Lyydin prolatiivistoa hän pitää monipuolisena (s. 156).

Vepsän (s. 157–163) prolatiiveja Suoniemi-Taipale luettelee 14 partikkelikantaista (esim. *kesketši* 'keskitse'), 18 substantiivikantaista (esim. *modoitši* 'kasvokkain'), 9 pronominikantaista (esim. *tägälitši* 'tätä kautta') ja kolme paikannimestä muodostettua (esim. *Jehimovaatši* 'Jehimovan kylän kautta'). Vepsän aineisto osoittaa Suoniemi-Taipaleen mukaan »käytön runsautta ja kantasanojen monipuolisuutta» (s. 163).

Erilaisia *-sin*-johdoksia on koillisryhmässä erittäin vähän. Niistä vähistä on merkitykseltään prolatiivinen vain karjalan *maisín* 'maitse'.

Lukija voi ihmetellä, miksi Suoniemi-Taipale kehuu koilliskielten prolatiivistoja runsaaksi ja monipuolisiksi. Näyttäähän kirjan esimerkkien valossa siltä, että noissa kielissä lähinnä käytetään prolatiivia eri tavoin kuin suomessa. Se toki on selvää, että prolatiivi on osin sijamaisempi kuin suomessa (liittyy esim. erisnimeen), mutta muuten se näyttää vain toisella tavoin partikkelimaiselta ja suffiksiltaan pleonastisemmalta kuin suomen vastineensa. Vasta kirjan loppuluvussa s. 218–219 käy selville, mitä koilliskielten prolatiivirunsaus sitten on. Kyse on siitä, että monesta karjalan kunnasta on melko pinnallisella keruulla

merkitty muistiin yli 30 eri prolatiivisanaa, kun taas suomen murteista on tiuhalla kunnanuotalla saatu enintään tuo määrä, yleensä paljon vähemmän. Tämä on epäämätön todiste koillisryhmän — ainakin karjalan — prolatiivirikkaudesta. Lukijan päänvaivojen säästämiseksi asian olisi voinut sanoa luontevammassa paikassa.

Koillisryhmän kieliä käsittelevissä luvuissa Suoniemi-Taipale on epätarkempi kuin suomea käsitellessään. Miten esimerkiksi voidaan ajatella »ilmausta *vasen puoli* kannaksi *hurattši*-prolatiiville» (s. 126)? Onko sivun 127 »Kantasanana substantiivi ??» tai sivun 141 »ks. tarkemmin sivulta ???» lopulliseksi tarkoitettu virke? Miksi sivulla 147 on »Nuamoiла», vaikka normaali suomen muoto on Naamoila, jota Suoniemi-Taipale käyttääkin toisaalla (mm. s. 150)? Saman sivun — ja monen muunkin kohdan — esimerkit eroavat transkriptioltaan originaalista, mistä ei ole huomautusta, ja merkityksenselityksissä on sekaisin originaalin (Virtarannan 1986) esittämiä ja Suoniemi-Taipaleen omia (esim. juuri »Nuamoiлаn kautta»). Tässä vain osa huomautustani puutteista. Paikoittainen viimeistelemättömyys himmentää ikävästi kirjan huomattavia aineistollisia ansioita.

Inkeroinen on varhainen karjalan haa-ra, siis ims. pohjois- ja oikeastaan myös koillisryhmän kieli (paitsi sikäli, että suomi ja vatja ovat vaikuttaneet siihen vahvasti). Jos ajateltaisiin ims. koillisryhmää prolatiivin pesäalueeksi, luulisi inkeroista runsasprolatiiviseksi. Kolmen sivun esityksessään (s. 164–166) Suoniemi-Taipale kuitenkin mainitsee vain parikymmentä selvästi toisistaan eroavaa muotoa (mm. *alaitse* 'alitse', *maitsek*, *loitse* 'ohitse'). Vähäisen määrän syyksi hän olettaa jonkinlaisen pysähtymisen prolatiivikehityksessä. Tätä voikin pitää oikeaan osuvana huomiona. Koillisryhmän prolatiivirunsaus saattaa olla sangen myöhäistä perua. Inkeroinen pikku

prolatiivisto on yhtä kaikki rakenteeltaan aika lailla itäistyyppinen, kuten Suoniemi-Taipale korostaa (s. 166). Erikoisuutena ovat adjektiivikantaiset prolatiivit (esim. *matalatsi*), joilla on — kiintoisaa kyllä — vastine vain aunuksessa ja suomen etelä-pohjalaisissa murteissa. — Inkeroisessa käytetään vain vähän *sin*-partikkeleita. Kymmenisen lekseemin joukkoon kuuluvat kuitenkin prolatiiviset *maizen*, *merizen* ja *jäizen*.

ETELÄRYHMÄN KIELET

Inkeraisen kanssa maantieteellisesti lähes samoilla seuduilla viime aikoina puhuttu eteläryhmän kieli vatja (ks. s. 167–171) on prolatiivisuhteissa aika lailla samaa maata kuin mainittu pohjoisryhmän kieli. Prolatiivilekseemijä Suoniemi-Taipale on tavoittanut parikymmentä (esim. *pohjuttsi* 'pohjaa pitkin', *vēttsi* 'vesitse', *harjuttsi* '(katon) harjaa pitkin'). Inkeraisen kanssa niistä on yhteisiä n. kolmasosa (esim. *alatse*, *maitse*, *pälitsē*; joukkoon kuuluu myös tyypillinen itäinen muoto *kukalitse* 'mitä kautta', joka perustuu samaan *ku*-kantaan kuin suomen *kuhun* tai *kussa*; vrt. myös karjalan *mikäli* ja *mikälittši* ja *sikäli* ja *sikälittši*). Kaikkiaankin vatjan prolatiivisto on Suoniemi-Taipaleen mukaan tyypiltään itäinen, mikä on — mielestäni — hyvin ymmärrettävissä vatjan sekakieliluonteen pohjalta. Vanhakantaisimmissa vatjan murteissa prolatiivisuffiksi palautuu *n*-loppuiseen: *ülitsē*, *ümperitsē*. — Vatjassa on *-sin*-sanoja vielä vähemmän kuin inkeroisessa, mutta yhteisiä tuon kanssa ovat *maizē*, *merizē* ja *jäizi*.

Vatjan lisäksi prolatiiveja esiintyy eteläryhmän kielistä vain virossa. Suoniemi-Taipale on tehnyt aimo urakan kerätessään viron kokoelmista, sanakirjoista, teksteistä ym. aineiston, jonka pohjalta on hyvä pohdita viron asemaa ims. prolatiivipiirissä. Suoniemi-Taipaleen päätelmät jäävät kyl-

lä turhan varovaisiksi ja paikoin jopa hiukan ristiriitaisiksi (vrt. esim. s. 172–173 ja toisaalta 216, 235). Hän korostaa, että virossa on ainakin jokunen sellainen *-tsi*-muoto, jota voi pitää kantasuomesta periytyvänä (esim. lokaaliset *alatsi*, *päälitsi*, *ülets*). Mutta kokoamaansa melkoista (so. runsaan 30 kpl:n) muuta joukkoa *-tsi*-sanoja hän arastelee tulkita suoraan viron erilliskehityksen aikaisiksi uudismuodosteiksi, vaikka niillä ei ole vastineita muualla itämerensuomessa ja vaikka viron murteiden äännehistorian perusteella ne ovat tyypiltään selviä **-inen*-nominien instruktiveja tai näiden adverbistuneita jatkajia (esim. lähinnä tapaa ilmaisevat *jalatsi*, *käsitsi*, *sülitsi*, *külitsi* 'kyljittäin', *vanutsi* 'ennen vanhaan', *vihatsi* 'vihaisesti'). Ne rinnastuvat toisin sanoen muun itämerensuomen *-sin*- ja viron omiin *-si*-adverbeihin.

Kaiken kaikkiaan näyttää mielestäni jokseenkin varmalta — kiitos Suoniemi-Taipaleen kokoaman mainion aineiston —, että runsasprolatiivisuus on ims. pohjoisryhmän erityispiirre, että kantasuomessa prolatiiveja on ollut vähän ja että nämä vähät ovat olleet sitä *alitse*, *ylitse* -tyyppiä, joka yhdistää viron muihin ims. kieliin. Huomattavaa on, että muuten laajalevikiset *maitse*, *meritse* -tyypin prolatiivit puuttuvat virosta. (Viron murteiden *maise* 'maitse' voisi teoriassa olla tähän joukkoon luettava, koska viron prolatiivin *-ts*- ei esiinny pääpainollisen tavun jäljessä, mutta vähimmin oletuksin päästään, jos se yhdistetään nimenomaan suomen lounaismurteissa yleiseen *maisen*-tyyppiin. Se, että Suoniemi-Taipale sanoo s. 218, että *maitse* tunnettaisiin virossakin, on riidoin hänen muualla esittämänsä kanssa.)

Suoniemi-Taipaleen katsaus kirjaviroon on kiintoisa erityisesti siltä osin, mikä koskee kirjasuomen prolatiivin lainautumista viroon. On yllättävää, että nykyvirolainen voi viestiä *telefonitse* tai *faksitse*, matkus-

taa *raud-* tai *meriteitsi* jne. Näiltä osin Suoniemi-Taipaleen ajatus prolatiivisen väyläsijan erityisestä tarpeesta ims. kielen lokalisysteemissä voi tuntua perustellulta.

PROLATIIVIN ALKUPERÄ

Kirjan päätäntäjäjakson keskeinen anti on prolatiivin synnyn ja kehityksen selitys. Siinä Suoniemi-Taipale kokoaa ja täydentää olennaisen aiemmin esittämästään monipiirteiseksi kuvaksi prolatiivista aikavälillä myöhäiskantasuomi–nykypäivä.

Tähän mennessä prolatiivin alkuperästä on esitetty lähinnä kahdentyyppisiä käsityksiä. Toisia voisi luonnehtia fennougristiseksi: prolatiivin oletetaan periytyvän itämerensuomen ja lapin piiriä etäämpää. Palaan tähän näkemykseen kohta tuonnempaan. Toisten näkemysten mukaan prolatiivi on kantasuomalainen ja lohkosyntyinen: sen suffiksi on irronnut nykyisten *-inen*-nominien taivutusvartalosta, jossa on aiemmin ollut vaihtelua *-ise-* ja *-itse-* varianttien välillä (alkuaan **-ŋśe-/*-ŋtśe-*; huom. esim. *suu*-sananjohdos *suitset*, vanhan kirjakielen *nelkeitset* 'nälkäiset' tai viron murteiden *punatsed*). Julius Krohn (1872: 162–163) on olettanut lähtömuodoksi *-itse-*vartaloista instruktiivia, Rapola (1966: 474) puolestaan vastaavia *k-* ja *n-*latiiveja. Rapolan mukaan määräädektiivien *-itse-*vartaloon lisätty latiiivin *-k* tai *-n* olisi antanut alkusykäyksen prolatiivin kehitykselle (esim. *rantainen*, jonka *k-*latiivi olisi **randaitsek*, josta sitten *rannoitse*). Tällaiset latiivislähtöiset prolatiivit Rapola rinnastaa samassa merkityksessä käytettyihin instruktiiveihin (esim. *mais*in 'maitse'). Primaarimerkitykseltään tulosijaisen *k-*latiivin prolatiivimerkityksinen käyttö on tunnettua monista partikkeleista (esim. alkuaan *k-*loppuiset *yli*, *ympäri* ja *sikäli* 'sitä kautta').

Suoniemi-Taipale asettuu selkeästi prolatiivin lohkosyntyisyyden ja kantasuoma-

laisuuden kannalle. Hänen esityksensä on minulle sen verran vaikeatajuista, etten osaa sanoa, onko hän sitten prolatiivin sijalähtökohdan suhteen samaa mieltä Krohnin vai Rapolan kanssa tai selvästi jotain muuta mieltä. Paikoin (esim. s. 232) teksti tuntuu kiistatta kertovan, että prolatiivin kehityksen lähtökohta oli instruktiivi, mutta käsitellessään varsinaisesti s. 237–240 prolatiivimuodon syntyä Suoniemi-Taipale puhuu vain *n-*sijasta, jolla oli latiiivisia ja instruktiivisia (ja genetiivisiäkin) funktioita ja jonka esiintymät »olivat varmaankin semanttisesti eriytymättömiä: niissä yhdistyivät todennäköisesti sekä latiiiviset paikan että instruktiiviset tavan vivahteet» (s. 237). Tältä pohjalta »mahdollistui myös prolatiivin myöhempi merkityksen kehitys joko selvemmin lokaaliseksi (pohjoisten ims. kielten ja vatjan prolatiivit) tai selvemmin tapaa ilmaisevaksi (viron prolatiivit)» (mp.). Tällainen kehitys koski **-ttsen/*-ttsin*-muotoja ja niiden rinnakkaiset variantit **-sen/*-sin* kehittyivät tai jäivät lähinnä tapaa ilmaiseviksi (esim. *aikaisin*, *öisin* ja *jalkaisin*). Sitten »prolatiivin kehityksen toisessa vaiheessa latiiivin *-k* tarttui helposti juuri niihin tapauksiin, joissa prolatiivi miellettiin lokaaliseksi»; tämä tapahtui »lähes heti suffiksin synnyttyä tai hie-man myöhemmin» (s. 238). Loppu-*k*:n tapaan lokaalisen prolatiivin tunnusmerkeiksi jäi suffiksin *-ts-* (pro *-s-*) ja *-e-* (pro *-i-*) (s. 230–233). Ne tapaukset, joissa muoto »miellettiin» lokaaliseksi, olivat ilmeisesti niitä, joissa kantana oli *mainen*, *jäinen*, *rantainen*-tyyppinen lokaalimerkityksinen adjektivi (vrt. s. 239).

Sille, miksi prolatiivin *-tse-* on liittynyt pleonastisesti *-i-*latiiveihin/prolatiiveihin (vrt. esim. *yli* ja *ylitse*), Suoniemi-Taipale tarjoaa selitykseksi muotojen semanttista läheisyyttä (s. 241) ja — Alho Alhoniemeen nojaten — sitä, että suffiksi mahdollisti omistusliitteiden yhdistämisen *-i-*partik- ▶

keleihin (s. 243; huom. esim. *ylitseni* muttei **ylini*). Se taas, miksi suffiksi on näissä asemissa hyvin yleinen, laajalti lähes yksinomainen, jää selitystä vaille. Kirjoittaja tyytyy vain ehdottamaan, että siellä missä prolatiivin suffiksi alkoi kiinteämmin liittyä *-i*-latiiveihin, muodon sijamaistuminen pysähtyi (s. 226–227).

Uutta Suoniemi-Taipaleen teoriassa on kannanotto prolatiivin loppu-*k*:n ja loppu-*n*:n suhteeseen sekä ennen kaikkea se, että aidon lokaalisen prolatiivin kehitykselle esitetään motiiviksi ilmaisutarve, eräänlainen aukko sijajärjestelmässä. Sivuilla 242–247 kirjoittaja esittelee, kuinka useisiin urallaiskieliin on kehittynyt erilähtöisiä kauttasijoja, siis semanttisia prolatiiveja, ja kiteyttää sivulla 244, että »näyttäisikin siltä, että jos kielessä jo on tulo-, olo- ja eropai-kallissijat, rikastuu systeemi seuraavaksi usein kehittämällä väylää ilmaisevan sijan (tai sijamaisen partikkelityypin)».

KYSYMYKSIÄ

Koska itämerensuomeen todella on syntynyt väyläsijamainen prolatiivi, tuskin on syytä epäillä, etteikö tuon synnyn takana voisi olla jokin tarve täydentää systeemiä. Sitä kyllä voi pohtia, onko tuolla muodosteella todella yritetty »paikata» paikallissijajärjestelmää (s. 246). Eihän tällöistä sijamaista prolatiivia ole kuin osassa ims. pohjoisryhmää, ja missään se ei produktiivisuudeltaan ja syntaktiselta sijamaisuudeltaan rinnastu oikeisiin paikallisiin. Yhtä kaikki Suoniemi-Taipaleen ajatukset prolatiivin syntymotiivista eivät herätä niin paljon kysymyksiä kuin hänen näkemyksensä kehityksen kulusta.

Suuren kysymysmerkin piirtäisin sen väitteen perään, että prolatiivi olisi ollut alkuaan vain *n*-loppuinen, siis jonkinlainen instruktiivi tai *n*-latiivi. Prolatiivin varhaisimman *n*-loppuisuuden puolestahan eivät

puhu kuin suomen sporadiset *n*-prolatiivit ja vatjan piskuinen prolatiivijoukko. Oudoksuttava on Suoniemi-Taipaleen väite, että »karjalan, lyydin ja vepsän prolatiivien alkuperäisestä loppukonsonantista ei nykyaineiston perusteella voi otaksua varmasti mitään» (s. 234). Onhan se ainakin varmaa, että jos loppukonsonantti olisi ollut *-n*, tästä olisi runsaasti jälkiä nykyisessä koillisryhmässä. Karjalassa loppu-*n* on laajalti säilynyt, mutta prolatiivin mahdollisesta loppu-*n*:stä ei ole merkkiäkään (ks. vaikkapa Suoniemi-Taipaleen omaa esitystä s. 145–146). Huomattakoon myös karjalaispohjaisen inkeröisen *-k*-kanta. Karjalan näkökulmasta on lupa olettaa myös lyydiä ja vepsää loppu-*n*:ttömiksi. Onhan karjalan aunuks-murteessa huomattava vepsäläinen komponentti, joka on osin siirtynyt eteläkarjalaankin. — Erittäin oudoksuttava on sivun 240 taulukko, jossa viro ilmoitetaan prolatiiviltaan alkuaan *-n*-loppuiseksi, vaikka suoria todisteita asiasta ei ole, inkeröinen osin *-n*-loppuiseksi, vaikka mikään (Suoniemi-Taipaleen tekstissäkään) ei puhu tämän puolesta, ja vihdoin koillisryhmä loppukonsonantin osalta selvittämättömäksi, vaikka on ilmiselvää, ettei sen prolatiivin loppukonsonantti ollut ainakaan *-n*.

Kysymyksiä herättää myös ajatus, että pelkästään *mainen*, *merinen*, *jäinen*, *rantainen* -tyyppisten, varmaan kantasuomessaikin marginaalisten adjektiivien pohjalta olisi voinut kieliopillistua uusi grammi, varsinainen prolatiivi. Tällöinen on erityisesti siksi epäiltävää, että itämerensuomen laajalevikkisimmät ja frekventeimmät prolatiivit eivät suinkaan ole *maitse*, *meritse* -tyyppiä vaan sellaisia partikkelikantaisia muodosteita kuin *ylitse* ja *ohitse*.

Ja vihdoin: vaikka oletus *k*-latiivin »tartumisesta» kehittyvään varsinaisprolatiiviin on jotenkin semanttisesti ymmärrettävä, niin miksi uuteen suffiksiin jäi nimenomaan *-ts-* ja *-e(-)*? Sitä voisi pitää

enintään sattumana, ellei tuo *-tse(-)* voisi selittyä muutenkin.

Lohkosyntyisyysteoriaa vähemmin oletuksin selvittäisiin, jos hyväksyttäisiin se monesti esitetty ja monella taholla nykyäänkin kannatettu näkemys, että itämerensuomen prolatiivi juontuu kantasuomea varhemmilta ajoilta. Onhan jo mordvassa sellaisia muodosteita kuin ersän *mejel'tsek* (vrt. *mejle* 'myöhemmin'), *lanksek* (vrt. *lango* 'yläpuoli'), mokšan *śar'tsək* 'vierekkäin'. Äänteellisesti noiden muotojen suffiksi (paitsi sekundaarin *-k:n* osalta) vastaa itämerensuomen prolatiivia, ja semanttisesti ne ovat hyvin lähellä tätä: *-kkAin* ilmaisee kahden (samantyyppisen) entiteetin staattista lähekkäin oloa, prolatiivi vastaa liikettä jonkin kautta, läpi, ohi tms. Huomattakoon, että ims. prolatiiville on kehittynyt '-kkAin'-merkityksiä (esim. Suoniemi-Taipaleen s. 132 ja 182 mainitsevat karjalan *rinnattši* 'rinnakkain' ja viiron *kōrvutsi* 'vierekkäin, rinnakkain').

Jos ajateltaisiin, että prolatiivin suffiksi on vanhaa perua ja säilynyt kantasuomeen mordvan tyyppisenä sekä nomineihin että adverbeihin yhdistettävänä johtimena, tulisi yhtäältä ymmärrettäväksi 1) nykyprolatiivin runsaus nimenomaan pleonastisena partikkeleiden johtimena ja toisaalta 2) prolatiivin loppukonsonanttien vaihtelu sekä *-n:n* sekundaariin ja 3) suffiksin alkuperäisen vokaaliloppuisuuden mahdollisuus, johon viittaa yhtäältä suffiksin vahva- ja heikkoasteisen variantin kirjava vaihtelu ja nykyisen vokaaliloppuisen suffiksin *e/i*-variaatio (vrt. translatiiviin **-kse*, joka nykyään on sanan lopussa milloin *-ksi*, milloin *-kse*).

Oletus prolatiivin suffiksin yhteyksistä kantasuomea etäämmäs ei ole pohjimmiltaan pahasti riidoin sen kanssa, mitä Suoniemi-Taipale on prolatiivin selityksessään kaavaillut. Päinvastoin: hypoteesit voidaan luontevasti ja hedelmällisesti sovittaa yh-

teen. Kun oletetaan vaikkapa jonkinlainen **sivutse(k)*-tyyppinen alkuperäinen prolatiivi siihen kantasuomen vaiheeseen, jossa kehittyi **maitsen* ~ **maisnen* ~ **maitsin* ~ **maisnen* -tyyppisiä adjektiivipohjaisia instruktiiveja, niin uuden, joka suhteessa kaksinaisen prolatiivin historia ja nykyhetki ovat jäännöksettä selitettävissä. Sijamuotomainen prolatiivi olisi yksinkertaisesti syntynyt keskenään semanttisesti ja äänteellisesti läheisten *ts*:llisen instruktiivivariantin ja alkuprolatiivin yhteensulautumana. Vanha *-tse(k)*-alkuprolatiivi olisi antanut instruktiivikäytänteen kehitykselle suuntaa ja tukea ja vaikuttanut nimenomaan siihen, että instruktiiivin *-tsen*-variantti ensisijaisesti ja kehittyi loppukonsonantittomaksi tai loppu-*k*:lliseksi. Itämerensuomen nykyprolatiivi olisi siis tiettyssä mielessä sekä kantasuomalainen että vähintään suomalaisvolgalainen.

KAIKKIAAN

Olen edellä käsitellyt Inga Suoniemi-Taipaleen väitöskirjaa lähinnä vain tietyiltä historiallisen kielentutkimuksen kannalta merkittäviltä osin. Kirjassa on paljon muutakin. Erityisen kiintoisia ovat monet semanttiset ja kielitypologiaankin suuntautuvat jaksot. Kaikkiaan Suoniemi-Taipaleen tutkimus on aineistoltaan ja ajatuksiltaan runsas ja herätteikäs. Tekstin paikoittainen rosoisuus, epätarkkuus ja viimeistelemättömyys ei mielestäni pilaa teoksen antamaa pohtivaa ja perusteellista vaikutelmaa. Tekijän itsensä laatima ekspressiivinen kansi antaa hauskaasti pontta kirjan päättelyille ja kannanotoille. ■

MATTI LARJAVAARA

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Matti.Larjavaara@helsinki.fi*

LÄHTEET

KROHN, JULIUS 1872: Wiron kielioppi Suomalaisille. Helsinki.

RAPOLA, MARTTI 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. Suomalaisen

Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki.

VIRTARANTA, PERTTI 1986: Haljärven lyydiläismurteen muoto-oppia. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 190. Helsinki.

PERUSSANOJA VAI JOHDOKSIA?

Sirkka-Liisa Hahmo *Grundlexem oder Ableitung? Die Finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte.* Studia Fennica Linguistica 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1994. 440 s. ISBN 951-717-813-1.

TEOKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET

Sirkka-Liisa Hahmon Groningenissa tarkastettu väitöskirja selvittelee suomen KÄMMEN- ja PÄHKINÄ-tyyppisten sanojen historiaa. Tutkimus asettaa kriittiseen valoon kaksi suomalais-ugrilaisen kielitieteen yleistä oletusta:

1) Suomalais-ugrilaisen kantakielen johtamaton perusvartalo oli kaksitavuinen ja vokaaliloppuinen. Tästä ovat poikkeuksena vain eräät 1-tavuiset varlatot. Kaikki muut sanatyypit ovat historiallisesti johdoksia.

2) Johtimet tyyppiä *CA*, *C(e)* ovat primaareja johtosuffikseja, joilla on juuret jo suomalais-ugrilaisessa kantakielessä. Periaatteessa kaikki tämänrakenteiset suffiksit ovat kantasuomea vanhempia ja palautuvat sgr. kantakieleen; kaikki kompleksiset johtimet taas ovat näiden kombinaatioita.

Näistä vakiintuneista ajatuskannoista seuraa, että KÄMMEN- ja PÄHKINÄ-tyyppien sanojakin on usein pidetty johdoksina. Monet tutkijat ovat katsoneet *n* : *ne-* ja *nA-*

johdinten olevan yhteistä perua.

Nominityyppien asema ei kuitenkaan ole itsestään selvä. Kantasanoja ei ole usein osoitettavissa, ja joukossa on monia sellaisia sanoja, jotka ovat loppuaan myöten lainaa. Siksi tulkinnoissa on ollut vanhastaan myös eroja: on esitetty, että *-nA* ja *-n* eivät kuuluisi yhteen, onpa oletettu ikivanhojen yks. nominatiiviltaan *n*-loppuisten kantasanojenkin olemassaoloa. Iäkkäiden nominaalisuffiksien semantiikkakin on ollut ongelmallinen: ei ole voitu osoittaa selvää yhteistä merkitystä, vaan on puhuttu »deminutiivisuudesta» yhteisenä tekijänä.

Sirkka-Liisa Hahmon tutkimuksen näkökulma on morfologinen ja etymologinen. Morfologiselta kannalta tarkasteltavana ovat sanatyypin morfologinen rakenne ja alkuperä sekä kysymys, ovatko tarkasteltavat nominit perussanoja vai johdoksia. Etymologiselta kannalta keskeisenä tavoitteena on yksittäisten sanojen alkuperän selvittäminen. Yksityisten sanojen tarkastelusta tekijä etenee koko morfologisen struktuurin analysointiin ja tarkastelee KÄMMEN- ja PÄHKINÄ-tyyppisiä nomineita useimmista aiemmista tutkimuksista poikkeavasti